

Wouter Bolte, Johan Meijer

De comfortabele stad

De Olympische Spelen moeten in 1992 in Amsterdam plaatsvinden. In de daarop gerichte campagne culmineert de strategie van het stadsbestuur, die sinds enkele jaren streeft naar een herleving van het stedelijk élan. Amsterdam – zo moeten we geloven – heeft 't, weer. Burgemeester Van Thijn presenteert zich nadrukkelijk als de motor achter deze strategie. Zelfs de VVD, landelijk én lokaal felle opponenten van het stadsbestuur, beled via kopman Ed Nijpels zijn bewondering voor de dynamische burgervader. De strategie van het stadsbestuur is in de eerste plaats gericht op versterking van de stedelijke economie, vooral in de dienstensector. In dat kader sluit de Olympische campagne naadloos aan op de toeristische vercommercialisering van de historische stad, die bijvoorbeeld tot uiting komt in de ontwikkeling van de route Centraal Station, Zeedijk, Nieuwmarkt, Antonies Breestraat, Stopera. Ook het bijzondere karakter van de stadsvernieuwingsoperatie in de Nieuwmarktbuurt, dat zichtbaar wordt in het architectuur-spektakel langs de Antonies Breestraat, is hiermee verbonden – al is er natuurlijk ook sprake van een poging het roerige verleden van de buurt te doen vergeten. Dat verwijst tevens naar een tweede achtergrond van de stadspolitieke revival. De economische doelstellingen mogen dan centraal staan, dat neemt niet weg dat de strategie van het stadsbestuur tevens gericht is op een poging de kritiek van de stedelijke bewegingen te neutraliseren. Daarbij moet bedacht worden dat de kracht van die bewegingen toch al was aangetast door het op gang gekomen stadsvernieuwingproces in de oude wijken. De in het verzet tegen stedelijke herstructureringsoperaties gevormde coalities vielen tendentieel uit elkaar door de in het stadsvernieuwingproces onvermijdelijke segregatieprocessen. Wellicht mede daardoor richtten de meer radicale groepen in deze coalities zich bovendien in toenemende mate op andere thema's, zoals het verzet tegen kernenergie en kernwapens.

Een aantal van de hierboven schetsmatig aangeduide ontwikkelingen raakten verknoot met de ontwikkelingen rond het Wijers-complex. De ontruiming van het complex ten behoeve van de bouw van een hotel – één van de vier die op dit moment tussen Centraal Station en Dam in ontwikkeling zijn – plaatste het verzet van de krakers direct in de context van de stadspolitieke strategie met betrekking tot de stedelijke economie. De wijze waarop de krakers het gebouw gebruikten versterkte dat nog. Met de bezetting van een gebouw, dat vrijkomt door structuurveranderingen in de stedelijke economie, eisten ze ruimte op voor een ander antwoord op die structuurveranderingen: Ruimte voor de spontane ontwikkeling van veelzijdige uitdrukkingvormen van een stedelijke subcultuur, die zelf ook resultaat is van economische uitstotingsprocessen.

Uit de afloop van het Wijers-drama blijkt hoe machteloos dit verzet is op het niveau van de politieke organen, wanneer het verzet fundamenteel in strijd is met de doelstellingen en

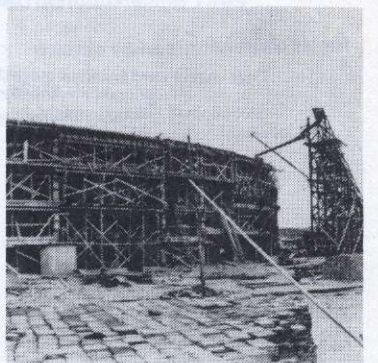
strategieën van de 'officiële' politiek. Te vrezen valt dat de vergelijkbare experimenten in het Tettero-gebouw – de Rode Tetter – uiteindelijk hetzelfde lot zullen treffen, al heeft de 'officiële' politiek hier geen eigen economisch-strategische belangen.

Distinctie en samenhang

Deze fundamentele politieke machteloosheid neemt niet weg dat juist de culturele inzet van b.v. het Wijers-experiment betekenis kan krijgen. Dan is het de vraag hoe deze inzet verwerkt kan worden in de instituties, die vorm geven aan de culturele consensusvorming. Juist omdat dergelijke impulsen buiten de 'gevestigde' culturele structuren ontstaan is dat een belangrijke vraag. Ook voor de architectonische discipline geldt dat, wanneer die discipline verder wil gaan dan het presenteren van spektakelstukken. Een discipline, die zichzelf opvat als een centrale culturele institutie, dient te reageren op ontwikkelingen die ontstaan buiten het door de burgerlijke orde voorgestructureerde culturele veld.

De recente ontwikkelingen binnen dat veld, dat steeds meer een globale omvang krijgt, zijn kernachtig geschetst door Jameson in de *New Left Review* 146. Jameson constateert dat het postmoderne, ter onderscheiding van het moderne, altijd al in de instituties is opgenomen geweest. Hij schetst echter de ontwikkeling van een specifieke esthetische problematiek van en binnen die instituties, die op het vlak waarop die problematiek betrekking heeft een bepaalde deskundigheid toegewezen hebben gekregen. In de laatste instantie is deze problematiek nauw verbonden met de wijze waarop de burgerlijke cultuur momenteel de hele westerse beschaving voorstructureert en het burgerlijk denken zijn hegemonie uitoefent. Dit wordt door Jameson nauwelijks nog onderkend. Te weinig komt naar voren dat deze problematiek te maken heeft met het opleggen van een deskundigheid die uiteindelijk tegemoet komt aan het in stand houden van de burgerlijke cultuur en orde. Die problematiek dekt echter niet het hele maatschappelijke veld af. Daarbuiten is een anders reageren op stedelijke verschijningsvormen misschien wel fundamenteel. Dat zal zich echter hooguit indirect in de esthetische disciplines – in de esthetische dispositie – en dus ook in zijn academische praktijk uitdrukken. De ware aard van dat reageren moet daarbuiten bepaald worden.

In dat licht is het inzicht dat Bourdieu ons verschaft van belang. Deze wijst erop dat leefstijlen en smaak maatschappelijk tegen elkaar worden uitgezet om sociaal onderscheid – distinctie – tot stand te brengen. De artistieke competenties fungeren ook in dat verband. Zij zijn gebaseerd op via de instituties van de burgerlijke maatschappij toegeëigend 'cultureel kapitaal'. Tegenwoordig lijkt de beschikking over dit kapitaal van groter belang voor de handhaving van het maatschappelijk onderscheid dan economisch kapitaal. De artistieke problematiek schept daartoe afstand tot het alledaagse dat als banaal wordt afgedaan, maar ook tot de burger-

het Olympisch stadion in aanbouw, Amsterdam 1927.

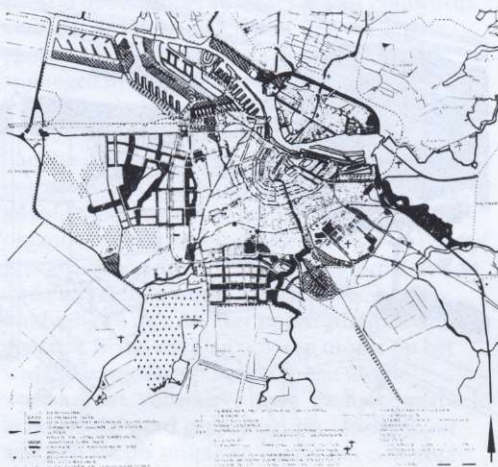
lijke normale leefwijze, door een uitdaging voor die leefwijze te vormen, en het serieuze van het normale te ondergraven. Maar zolang het artistieke niet de verdeling van welk kapitaal dan ook aan de orde stelt helpt dat de burgerlijke claims op 'natuurlijk onderscheid' als 'absoluut geworden verschil' op een paradoxale wijze te legitimeren. En zolang de artistieke dispositie zich via wat voor omwegen ook, op het formele betreft om van het alledaagse afstand te nemen wordt hier aan meegewerkt. Dat gebeurt ook al door de claim op de eigen deskundigheid en de institutionalisering daarvan.

Alleen als de deskundigheid met aanspraken van buitengesloten maatschappelijke groepen heeft rekening te houden kan dit tijdelijk doorbroken worden. Maar vaak kan hierop alleen worden gereageerd door vanuit de disciplines consensus voor te werken waarmee de orde weer hersteld kan worden. Dit patroon kan worden omgedraaid als men zich op de ware aard van de inzetten van de buitengesloten groepen oriënteert. Deze inzetten zijn echter in het licht van de maatschappelijke orde maar al te vaak onverantwoord.

Vanwege de verantwoordelijkheid die de architectonische discipline zich toemeet – overigens ook gevoed door een burgerlijke betrekking op het sociale – bestaat hiertoe wel degelijk een neiging. De architectuur werkt niet alleen mee aan de productie van distinctie, maar haar speciale taak is het ook weer samenhang tussen de distincties, de smaken en leefstijlen, aan te brengen. Ook hiervan is een geschiedenis te schetsen, die een aanvulling vormt op de door Jameson aan het licht gebrachte ontwikkelingsgang van de moderne esthetische problematiek.

Het stadsdesign

Adequaat aan de ontwikkeling van productiekrachten en -verhoudingen, aan de scheiding van ruil- en gebruikswaarde en de daarop gebaseerde economische logica's, ontwikkelde het modernisme vanuit Bauhaus een esthetiek die zich via het ontwerp van het object als teken op een bepaalde manier op het sociale betreft. Het esthetische werd daarmee over het alledaagse uitgezet. De organisatie van het alledaagse werd in het ontwerp opgenomen. De traditionele burgerlijke leefstijl met zijn representatievormen kon daarmee door het moderne collectieve worden vervangen. Het Design, het geobjectiverde element van betekenis, werd uitgezet over het stedelijke, zowel over de organisatie van de productie als de reproductie. Daarmee werd het de spil van een ware politieke economie, althans

AUP-plan, Amsterdam.

zo werd het vanuit de esthetische disciplines aangeboden.

Aldus ontstond de problematiek van het Stedelijk Plan en de praktijk van de planner. Maar niet nadat er een betrekking van de Architectuur op de maatschappij als geheel operatief werd gemaakt. De discipline nestelde zich in het staatsapparaat. De discipline leverde een abstract evenwichtig beeld van esthetische en functionele eenheid waarmee de stedelijke werkelijkheid te lijf moest worden gegaan (Van Eesteren). Door een anticipatie op de toekomstige behoeftenstructuur kon een synthese tussen ideaal en werkelijkheid worden verbeeld, waarbij sociale en economische verhoudingen voorlopig buiten beschouwing werden gelaten. De discipline ontwikkelde op basis van de esthetiek van het Design schema's voor totale integratie om consensus over de ontwikkelingsgang van de stad aan te reiken. Dit kwam de staat, bezig met de organisatie van de stad als ruimte voor de reproductievoorwaarden, goed van pas.

Via een calculatie van de behoeften werd de 'bevolking' op haar wensen aangesproken, op een specifieke wijze in het stadsontwerp gerepresenteerd. Het Stadsdesign leverde een functionele perfectie op basis waarvan de stedelijke overheid de ontwikkeling kon structureren en daarmee in staat werd die ontwikkeling vergaand te geleiden. Doch de bevolking werd in de loop van het planproces op connotatieve wijze op een nieuwe leefstijl aangesproken. Het publiek moest tot de 'Nieuwe Beelding' worden opgevoed. Via het project van de Comfortabele Stad werd ingespeeld op de burgermansbehoeften aan comfort en collectieve huiselijkheid. De sociaal-democratie pakte dit op politiek niveau op om dit op alle maatschappelijke vlakken als leidraad voor consensusvorming in te zetten en bij welslagen de leidende politieke rol te bemachtigen.

Die connotatie van comfort was nog afgeleid van de dominante smaak van de hoogbourgeoisie die aan de middenklassen als toonbeeld van wellevendheid werd voorgehouden. De avant-gardes hadden die leefstijl ontworpen en als eerste, juist als 'anti-burgerlijke' expressie, in zwang gebracht. Het spel van de distinctie werd zo productief gemaakt, inspelend op de behoefte zich aan de status van het hogere te spiegelen. Dit werd echter verbonden met de utopie van het gemeenschappelijke, het collectieve samenwonen; -werken en consumeren. Dit werd via de politiek van de sociaal-democratie en de mogelijkheden die de industriële productie bood allereerst omgezet in de realisatie van massawoningbouw. Weliswaar werd er op basis van een voorgeschoteld stadsbeeld consensus gevormd, maar dat wil niet zeggen dat dit beeld en de realisatie daarvan niet op weerstand stuitte. Zo voelde de architect, belast met de uitwerking van het plan, zich gefrustreerd door het strakke keurslijf hem door de planner aangemeten. Maar op andere culturele vlakken werd steeds op de negatieve consequenties van het collectieve en comfortabele gewezen, meestal door terug te grijpen op een voor-stedelijk, traditioneel cultuurbeeld. Een sprekend voorbeeld vormt de film 'Mon Oncle' van Tati, waarin de filmer het moderne persifleert en aan de alledaagse gezellige chaos meer levensvreugde toekent. Maar deze kritiek wordt ambivalent als de filmer zich vervolgens verliest in de fascinatie van de gestroomlijnde Amerikaanse slee. Maar misschien is dat tekenend voor het verschil in effect bij de aanwending van het Design in de productie van waren en in de productie van de stad.

In het artikel 'De nieuwe Citroën' geeft Barthes treffend weer hoe het op het industriële design gebaseerde object de fascinatie van het publiek kan opwekken. Naar aanleiding van de presentatie van de DS (de *déesse*, godin voor de autoliefhebber) stelt hij dat deze auto 'meer als beeld geconsumeerd wordt dan als gebruiksvoorwerp'. De wagen wordt geshowd als 'een grote schepping, die hoort bij de tijd, met hartstocht ontworpen'. De fascinatie van het showmodel ligt in de wijze waarop het aan de smaak van de moderne stadsburger appelleert. Niet als exclusief snelheidsmonster maar als modern comfortabel voertuig suggereert de wagen bij de moderne leefstijl te horen, om zodoende het verlangen op te wekken zo'n object te willen bezitten. Dat ligt in het beeld van de auto besloten, een beeld 'waarvan de samenhang slechts berust op de wonderbaarlijke vorm, hetgeen natuurlijk het idee van een gemakkelijke natuur suggereert'. Op analoge wijze werden ook de ontwerpen en modellen voor de Bijlmer, Hollands meest sublieme modernistische stadsontwerp, in 1965 gepresenteerd. Er werd een model voor een comfortabele woonstad aan het volk getoond. In die stad zou alles naadloos en vloeiend in elkaar overlopen, zowel functioneel als sociaal. Communicatiewegen en sociale patronen zouden van woning via verkeersweg en metro doorlopen tot in het stadshart. De elementaristische beeldtaal van Van Eesteren, vertaald in het stadsontwerp, werd in het plan verbonden met een voorstelling van het sociale functioneren van de stad als geheel. Maar terwijl de DS een perfecte copie van het prototype werd, werd de Bijlmer niet het modelmatig aangekondigde woonparadijs. Als Tafuri stelt dat de utopie van het stedelijk plan in de confrontatie met de kapitalistische werkelijkheid ten onder is gegaan, drukt hij eigenlijk niet veel meer uit dan het trauma dat de stedenbouwkundige ontwerper heeft opgelopen toen hij zag dat zijn product – het stadsontwerp – niet via het stedelijk plan tot een navenant resultaat voert als het design in de industriële productie. Het paradoxale is juist dat de DS onder stringente kapitalistische voorwaarden is geproduceerd en omgezet en evenzogoed via de commercie een gewild product werd en is gebleven.

De parallel ligt alleen besloten in de functie van het gepresenteerde model, in de presentatie op zich van de auto en de stad. Die presentatie appelleert aan 'dat wat de meesten van ons zouden willen (bezitten)', in dit geval het comfortabele. Hoe we daartoe of daaraan komen ligt voorlopig op het tweede plan. We kunnen nu constateren dat de rol van de stedenbouwkundige arbeid in de productie van de stad, of de geleiding van de stedelijke ontwikkeling, anders verloopt

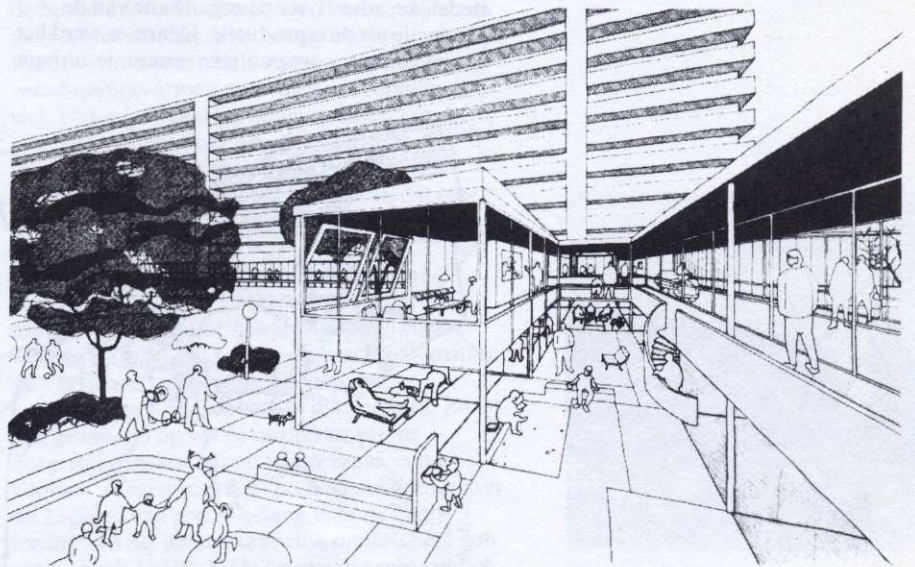
dan die van de industrieel ontwerper. Het stadsontwerp is veel minder een voorafbeelding van het gewenste eindproduct. Dit komt omdat de productie van de stad niet direct wordt geregeld via het bouwproces en de afzet via de markt.

De stedenbouwkundige werkt nu eenmaal niet voor een ondernemer maar voor de stedelijke overheid. En die overheid heeft als opdrachtgever niet de productie en afzet in eigen hand zoals de ondernemer. De overheid reguleert de ontwikkeling van het stedelijke, maar laat de concrete productie over aan het 'spel' van maatschappelijke krachten waarbij het belang van het particulier initiatief voorop staat. Ook de consumptie van de stad wordt door haar in banen geleid. Daar waar het productieve apparaat voor barrières komt te staan of het productie- en consumptieproces in tegenstellingen dreigt te verzanden neemt de staat het heft in handen.

Dat openbaart zich steeds in de twee richtingen waarin sociale tegenstellingen zich manifesteren. Eerst als belangentegenstellingen, daarna op het niveau van de ideologische culturele verschillen. De staat probeert die tegenstellingen te reguleren en tot samenhang te brengen. De burgerlijke maatschappij is hiervoor zo georganiseerd dat die tegenstellingen in de politiek-democratische organen gerepresenteerd kunnen worden. De staat – in dit geval de stedelijke overheid – intervenueert vervolgens op allerlei wijzen om op de genoemde niveaus en binnen die organen samenhang aan te brengen of consensus op te roepen en de naleving daarvan af te dwingen. Als geheel gaat het erom dat het proces van stadsvorming *steeds productief* blijft. Dat wordt verwezenlijkt wat ooit in het spel van consensusvorming is voorgesteld, is van veel minder belang. Het gaat er veeleer om dat de overheid er voor zorg draagt dat er steeds weer consensus en sociale coherentie bereikt kan worden, dan dat aan bepaalde wensbeelden wordt vastgehouden. Dat laatste zou het proces doen verstarren.

Illusie van het plan

De overheid heeft de hulp van de Architectonische Discipline ingeroepen – maar de discipline heeft zich met name via CIAM ook beschikbaar gesteld – om instrumenten te leveren om wensbeelden te genereren die zowel op het vlak van de productie als de ingebruikname van de stad kunnen worden aangewend om steeds weer con-

DE BINNENSTRAAT EN DE COLLECTIEVE BLOKVOORZIENINGEN IN DE WOONGROEP

sensus te bewerkstelligen. Ook werd de deskundigheid van de discipline in huis gehaald om op beide vlakken de *illusie* te wekken en te bewaren dat de overheid in staat is de voorstellen voor de stad daadwerkelijk te verwezenlijken. De discipline speelde hierop in door de stedelijke ontwikkeling – via het stedelijk plan – als beheersbaar voor te stellen. Zolang niet anders werd aangetoond hechtten de deelnemers aan het proces van verwezenlijking van de ideale stad geloof en waarde aan de aanspraken van de overheid. Al verliep het proces moeizaam en werd bij tijd en wijle de competentie van de planner in twijfel getrokken, de rol van de overheid werd steeds bekrachtigd, tot aan de aanleg van de Bijlmer toe. Inmiddels poogde de planner de nieuwe ontwikkelingen op het vlak van de stedenbouw voor te blijven of in de bijstelling van ontwerp en plan te incorporeren.

Via stedenbouwkundige concepten werd dus de consensus over de stedelijke ontwikkeling vóór- bewerkt. Vervolgens werd door het stedelijk beleid, bekrachtigd door de politieke organen, dat wensbeeld productief gemaakt en hierna middels planning binnen het ambtelijk apparaat weer de samenhang tussen alle interventies aangebracht, die van overheidswege nodig waren ter regulering van de realisering van het plan. Die realisatie werd uiteindelijk aan de bouwwereld uitbesteed. In het ontwerp werd zelfs doorlopend met de mogelijkheden die de bouwwereld bood rekening gehouden. De afzet van woningen en collectieve voorzieningen werd gereguleerd door federaties van woonconsumenten in het leven te roepen. Zij representeerden de belangen van de bewoners in al hun geledingen. Formeel werden deze corporaties als bouwopdrachtgevers aange- wezen. Het plan werd vervolgens steeds in al zijn vertalingen (als wensbeeld, als financiële opzet, als juridisch middel en als technisch/organisatorisch middel) als richtsnoer aangehouden om het proces aan de gang te houden. Dit bleef effectief zolang op de noodzaak van de ruimtelijke organisatie van het geheel gewezen kon worden en dat via het plan ook in het vooruitzicht kon worden gesteld. Daar waar het particulier initiatief zelf niet uit de voeten kon nam de overheid zelf de rol van opdrachtgever op zich. Bij de realisering van nieuwbouw, maar ook bij de stedelijke herstructurering geldt dit steeds voor de aanleg van de communicatiemiddelen (de verwerving en bewerking van gronden en aanleg infrastructuur). In het plan werd hierop geanticipeerd door zowel in het ontwerp als in het proces van realisatie de (aanleg van) de infrastructuur als structurerend element op te voeren.

Zo kon door middel van het plan als blauwdruk voor dat wat er komen moest – en ondanks planafwijkingen of eerder de techniek/organisatorische afwijkingen in de productiefase geen problemen leverden – de aanleg van nieuwe stadsdelen steeds productief verlopen. Zolang dat het geval was handhaafde de stedenbouwkundige planner zijn positie als centrale deskundige die aangeeft wat er komen moet en de verwezenlijking daarvan organiseert. Zolang bleef ook een visie op de stad prevaleren waarin de formele organisatie van de stedelijke ruimte wordt afgeleid vanuit een éénduidig en min of meer opgelegd schematisch concept. In die visie lag ook een utopie op het stedelijk samenleven besloten, een utopie waarmee het 'collectieve leven' als toekomstbeeld in het heden werd geprojecteerd. De discipline was zich via die utopie en vanuit een esthetische problematiek met de organisatie van dat 'collectieve leven' gaan bezig houden. De formele

voorstellingen daarvan waren voor de staat goed bruikbaar. Daarom nam de stedelijke overheid de stedenbouwkundige ontwerper in dienst. De architectuur gaf daarmee een stuk van haar autonomie prijs, maar kreeg een gewichtige maatschappelijke rol. Al botste de geproclameerde visie voortdurend op weerstanden, door de constante conformering die met het plan was af te dwingen, maar in feite alleen al doordat er voortdurend gebouwd kon worden 'bewees' de totaalvisie zijn kracht.

Tegen het eind van de zestiger jaren ontstond de vooral door economische en politieke omstandigheden ingegeven noodzaak zich op de bestaande stad te betrekken. Ook in het stedelijk plan was hier al in voorzien. Herstructureringen waren gepland om de afronding van het communicatienet af te ronden. De oude stad, niet meer adequaat voor het moderne stedelijk leven kon worden vervangen, opnieuw door met infrastructurele ingrepen te beginnen. Maar op de toen voorgestelde ingrepen, de cruciale doorbraken voor verkeer en metro, liep de utopie van het plan stuk.

Dat de geleiding van de hele stedelijke ontwikkeling via het plan een illusie was trad pas echt aan het licht toen consensus over de herstructurering van de historische stad bewerkstelligd moest worden.

Wensbeelden waaraan de 'participanten' die bij de aanleg van nieuwe stadsdelen waren betrokken zich nog wel konden conformeren golden niet voor een situatie waar men een gegeven historische en sociale structuur had te maken. De modernistische visie op de stad kon wel ingezet worden. Maar van plek tot plek in de bestaande stad moest nu met geheel verschillende belangen worden rekening gehouden. De situatie was dermate complex dat het wensbeeld alleen nog als onderhandelingskader gebruikt kon worden, het planproces was er niet mee in toom te houden. Per plangebied waren de voorwaarden verschillend en lagen de verhoudingen anders. Het stedelijk plan kon dat niet overzien en vormde ook geen voldoende middel om ontwikkelingen af te dwingen. Het was daarmee niet meer adequaat voor het reguleren van het geheel. De problematiek van de formele en functionele samenhang van het geheel vormde daarmee niet langer het bindend principe.

Vanaf dat moment kon de stedenbouwkundige niet meer doen dan voorstellen leveren voor de samenhang per plangebied als start van het planproces. De uitkomst van dat proces verliep voortaan via het onderhandelingsproces zelf. Verder kon hij blijven wijzen op de noodzaak van plankwaliteit. De hem toegewezen deskundigheid als plantoetsers verloor hij niet. Maar het planproces was een proces op zich geworden. Daarin konden tegen de globale stedenbouwkundige visies willekeurig welke architectonische visies en principes worden ingezet in een strijd om de consensus op

Literatuur:

- C. Alexander: Notes on the synthesis of a form; Cambridge USA, 1964.
- M. Bakhtin: Rabelais and his World; Cambridge USA, 1968.
- R. Barthes: Mythologiën; Amsterdam, 1975
Semiotik und Urbanismus, in: Konzept 3; Tübingen, 1976.
The Eiffel-tower and other mythologies; New York, 1979.
- J. Baudrillard: For a critique of the political economy of the sign; St. Louis, 1981.
Strategies Fatales; Parijs, 1983.
- W. Benjamin: Baudelaire; Amsterdam 1979.
- W. Bolte/ J. Meijer: Van Berlage tot Bijlmer, Nijmegen, 1980.
De Dapperbuurt: Stad van morgen of bouwen voor de buurt, opgenomen in OKP-blok Architectuur; Delft, 1981, pp. 35-80.
- P. Bourdieu: The aristocracy of Culture, in Media, Culture, Society; 1980-2.
- F. Choay: Semiotik und Urbanismus, in: Konzept 3; Tübingen, 1976.

deelniveau. Het productief houden van het totale proces was voor de overheid nu alleen nog mogelijk door *directe procesmatige regulering van alle onderhandelingsprocessen en productieprocessen* (inclusief het verplaatsen van bevolking en functies). De procesplanner werd daarmee de spil in het reguleren van de stedelijke ontwikkeling waarin de stedelijke voorzieningen in het bestaande op het spel staan.

Architectuur verstrikt

De Amsterdamse geschiedenis lijkt exemplarisch voor de stelling dat aan het eind van de cyclus van het Modernisme, waarbij de architectuur uiteindelijk weer op zichzelf terugvalt, een nieuw reguleringstelsel de rol van het Stedelijk Plan en de stedenbouwkundig planner overneemt. Geleidelijk wordt een strak stelsel van reguleringsverbanden, van buurtgroepen tot rijkscommissies, ingesteld. Als geheel vormt dit een hiërarchisch beslissingscircuit met nauwkeurige verdeling van verantwoordelijkheden ingepast in een budgetregulering van bovenaf. Op het lokale niveau worden de verantwoordelijkheden voor de gedynamiseerde planning toebedeeld aan projectgroepen en beleidsstaven, direct aan het bestuur gerelateerd. Binnen de grenzen van meerjarenbudgettering en -programmering van de woningbouw krijgt de gemeente een eigen, schrale, autonome rol. Dit met het oogmerk om die gemeente zelf te laten zorgen voor de verdeling van de op voorhand toebedeelde 'middelen'. Het stadsbestuur krijgt nu te maken met aparte buurten en wijken waarop een nieuwe consensuspolitiek gericht moet worden, via verdeling van die middelen. Tussen buurt en bestuur fungeert de projectgroep als buffer. Veel is weer gelegen aan het politieke imago van het bestuur, met name in de richting van de te herstructureren buurten. Daartoe schakelt het bestuur her en der architecten van naam in om het imago met aansprekende plannen op te vijzelen.

Binnen de dynamische planning van de buurtpak is echter weinig ruimte voor geëxalteerde architectuur omdat de prijs en de snelheid van planvorming zijn norm stelt. De aan de buurt toebedeelde stedenbouwkundige krijgt als taak een basisplan te presenteren op basis waarvan snel en adequaat met de buurten onderhandeld kan worden. Vooral snelle planvorming is gewenst omdat anders budgetten naar andere probleemgebieden vloeien.

De rol van het stedelijk plan als utopie is echter niet geheel uitgespeeld. Op stedelijke en bovenstedelijke schaal wordt nog steeds een totaalplan achter de hand gehouden, waarin de modernistische visies op de stad als geheel nog steeds verwerkt zijn. Als toetsingskader blijft de stedenbouwkundige het plan gebruiken. Ook vertaalt hij de voorwaarden die dit plan stelt in de voorstellen die hij per buurt genereert. (Zo werd in Den Haag de noodzaak om een door de buurt zeer omstreden wijkpark in de wijk Transvaal aan te leggen afgeleid uit normen die op stedelijke schaal waren aangenomen). Maar het uitzetten van de modernistische en integrale visies heeft nog uitsluitend een activerend effect, waardoor de buurt als geheel op de been komt en zelf tot samenhang komt. (Het stadsvernieuwingproces in de Dapperbuurt is hiervan het meest sprekende

voorbeeld). De architect is nu genoodzaakt zich of aan de grillen van het stadsbestuur of aan de wensen van de buurt te conformeren en hun programma's van eisen als wensbeeld aan te nemen. Architect en Stedenbouwkundige zijn daarmee van elkaar gescheiden. De sociale regulering of opbouw van de stad is niet langer probleem voor de architect. Hij kan zich slechts terugtrekken op de vorm en daar eventueel een (eigen) lustobject van maken. Door de vorm opnieuw als autonoom op te vatten kan de architectuur weer dromen van zuivere oplossingen die losstaan van de maatschappelijke en geregelde context. Wel moet voortaan binnen de verzelfstandigde architectonische praktijk steeds de eigen ruimte veroverd worden om tot realiseringen te komen, om opdrachten te verwerven voor stedelijke invuloefeningen. De sublieme vormentaal van het postmoderne kan daarbij als modeverschijnsel een hulpmiddel zijn. Maar evenzeer de volledige conformering aan de wensen van bewoners(groepen), esthetische wensbeelden meegerekend. In ieder geval begint het prestige van de Grote Naam zwaar te wegen en is het zaak monumentjes weg te zetten. Maar over de wens of de noodzaak aan de maatschappelijke ontwikkeling via de inrichting van de stedelijke ruimte richting te geven wordt niet meer gesproken.

Nu houdt de architectuur haar autonomie weer hoog in het vaandel, maar de vraag is of die autonomie niet in hoge mate gefingeerd is en ingeperkt door economische en sociale voorwaarden waarbinnen gewerkt moet worden. Het stadsdesign is niet langer gebonden aan het stedelijk plan; het is niet langer als tegen het instrument voor een volledige, rationele calculatie van de stedelijke ruimte als een systeem van tekens. Het design is het middel geworden waarmee de architect zichzelf aanprijst: Uitbundige reclame voor een esthetische praktijk die worstelt met het probleem nauwelijks nog in de realiteit te kunnen staan. De praktijk zelf is afhankelijk van ooit: Onderworpen aan een stringente voorcalculatie van maatschappelijke randvoorwaarden die weinig vrije ruimte overlaten.

Mazen in het net

Hiermee is het lot beschreven van de architectuur die in de institutionele kaders is gevangen, van de architect die in zijn formele deskundigheden verstrikt is geraakt.

Maar de vraag is of het geval Wijers niet aantoont dat er buiten de institutionele en officiële regulering van de stedelijke inrichting niet een braak terrein ligt dat perspectieven biedt om weer vat te krijgen op de ware aard van de stad. Misschien is er een nieuw gevoel om de waarde of betekenis van de stad als een groot chaotisch lichaam te ontwikkelen dat af en toe buiten de reguleringsmechanismen om in praktijk kan worden gebracht. Praktische mogelijkheden, als het ware in de mazen van het net. Maar zeker theoretische mogelijkheden door het culturele debat over het belang van de stad in al zijn verschijningsvormen, en dus niet alleen de geregelde, weer open te gooien. Dat zou een nieuwe interventie binnen de discipline kunnen inhouden.

- Castex/Depaule/Panerai: De rationele stad; Nijmegen, 1984
- G. ten Cate/J. Rutten: Twee ontwerpers over architectuur voor de anonieme(?) mens, in: Bouw 18-1983.
- F. Dal-Co: De modeense Stel-lage, in: Plan 1984/8, pp. 27-29.
- S. Freud: Totem en Taboe; Amsterdam, 1984.
- Habets/Nijenhuis/De Graaf: Meten en regelen aan de stad; Nijmegen, 1981.
- D. Hebdige: The meaning of style; London, 1979.
- Poses. Drie stellingen over jeugd-subkulturen, in Te Elfder Ure 35, 1983.
- In poor Taste, in: Block 5, 1983.
- F. Jameson: Postmodernism, or the cultural logic of Late-Capitalism, in: New Left Review 146, 1984.
- T. de Jong: Inleiding tot de architectuurtypologie; Delft, 1984.
- M. Klein: Love, Guilt and Reparation; London, 1981.
- C. Lynch: The Image of the City; Cambridge USA, 1960.
- J. Meijer: Plein van betekenis, in: O9, 1985.
- H. Segal: Melanie Klein; New York, 1979.
- M. Tafuri: Ontwerp en Utopie, Nijmegen, 1978.
- G. Thompson: Carnival and the Calculable, in Formations of Pleasure; London, 1983.
- H. Tilman: Stedelijke structuur & stedelijke herinrichting, in O8, 1984.
- A. Tzonis: Het architectonies denken; Nijmegen, 1982.
- M. Weber: Abriss der universalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, München, 1924.
- C. Weeber: Formele objectiviteit in stedenbouw en architectuur, in: Plan 11, 1979.
- D.W. Winnicott: Playing and Reality; Middlesex, 1971.
- T. Wolfe: From Bauhaus to Our House; New York, 1981.
- S. Woods: The man in the street; Middlesex, 1975.